

# Døden flytter hjemmefra

## Barn i og utenfor begravelser på 1900-tallet

Audun Kjus

Norsk etnologisk gransking, Norsk Folkemuseum

E-post: audun.kjus@norskfolkemuseum.no

### Abstract

In the history of burial customs, several radical changes occurred during the 20th century. The article examines such changes in the Norwegian context with the participation of children as vantage point. At the start of the century, children participated in local funerals on similar terms as other members of the local communities. From the early 1940s the idea that children should not participate in funerals was circulated and it was gradually accepted with only few exceptions. From the 1970s a counter movement rose among some nurses and priests, claiming that children should be told the truth also about sickness and death. In the 1980s a similar stance was taken in the growing profession of child psychologists, and around 1990 the tide was clearly turning. Today there is a general professional agreement between undertakers, nurses, priest and psychologists that children generally do not suffer damage by participating in funerals. To the contrary, there is a chance that they suffer damage if they are not allowed to participate.

The article unveils and discusses this history applying perspectives from ritual theory and using qualitative questionnaire answers collected in 1957, 1963 and 2012 and face-to-face interviews done in 2018 as main sources. These materials are kept by the cultural archives institution Norwegian Ethnological Research. Theoretically, the main interest of the article is to discuss the relation between change in ritual practices and social change. The claim is made that changes in ritual practices not only follows from, but also leads to other changes in culture and society.

### Keywords:

- *burial customs*
- *children*
- *childhood*
- *modernisation*
- *folk-psychology*

Ved det kulturhistoriske arkivet Norsk etnologisk gransking (NEG) følger vi med på hvordan skikk og bruk utvikler seg i Norge.<sup>1</sup> I 2012 gjennomførte vi en minneinnsamling om temaet død og begravelse. Hensikten var å følge opp eldre innsamlinger, fra 1950–1960-tallet, for å skape en sammenhengende dokumentasjon av begravelses-

skikkenes historie i Norge gjennom hele 1900-tallet. Vi spurte om ulike sider ved det å delta i eller arrangere begravelser. Blant de 231 svarene som kom inn, stakk historiene om barna som ikke fikk være med seg tydelig fram. I en periode på midten av 1900-

---

1. For informasjon om NEG's innsamlingsmetoder se f.eks. Kjus 2013; Grønstad 2013; Kjus og Grønstad 2014 og Kjus 2018.

tallet var det åpenbart mange som mente barn ikke burde være med i begravelser. Temaet for denne artikkelen meldte seg: Hvordan og hvorfor begynte folk å holde barna borte – og hvordan og hvorfor sluttet de med det igjen?

Da jeg begynte å undersøke spørsmålene nærmere, viste det seg at de var tynt belagt i forskningslitteraturen. Fra norsk eller nordisk sammenheng har jeg ikke funnet et eneste ordentlig bidrag. Med dette som bakgrunn bestemte jeg meg for å se hvor langt jeg kunne komme i å beskrive og forstå den norske utgaven av denne historien med utgangspunkt i NEG's spørrelistesvar. For å få et bedre innblikk i den nyeste delen av historien, der begravelsene igjen ble åpnet for de yngre barna, har jeg også gjort en håndfull intervjuer med fagfolk som jobber tett på begravelsene.

I tillegg til å undersøke ganske konkrete endringer i hvordan begravelser er blitt organisert og gjennomført, har artikkelen en kulturteoretisk ambisjon. Jeg ville prøve ut det å skrive ritualhistorie som analytisk innfallsvinkel. En av ritualenes funksjoner er å tilskrive mennesker sosial status, med tilhørende plikter og rettigheter. Når de rituelle systemene endrer seg, kan det være som følge av at det allerede har skjedd andre betydningsfulle endringer i kultur og samfunn. Men motsatt kan det å endre betydningsfulle ritualer også være et virkemiddel til å forandre hvordan folk ser for seg samfunnet – og rettighetene og pliktene til det enkelte samfunnsmedlemmet. Å følge ritualer over tid bør derfor kunne brukes som en inngang til å studere og diskutere hvordan kultur og samfunn endres.

Artikkelen har altså to agendaer og den har også to deler, selv om det ikke helt går å skille dem fra hverandre. Den første delen

beveger seg gjennom historien i store steg, fra situasjonen i 2012 da barna tydelig var gjenintegrert i begravelsene, via situasjonen omkring år 1900 da tanken om å holde barna borte enda ikke var introdusert, frem til perioden på midten av 1900-tallet da mange mente det var riktig å holde barna utenfor. I den siste delen av artikkelen presenteres og diskuteres noen forskjellige forslag til forklaringer for disse oppfatningene.

## Barna i dag

For noen få år siden døde min venninnes mann etter langvarig sykdom. Det var så fantastisk det hun fortalte om da små og store var på syning, atten–nitten stykker, og den måten de ble tatt imot på av byrået. Om tegninger og minneting barna la i kisten, spørsmål og samtale om døden, om bestefaren de fikk lov å si en siste hilsen til (Mandal 1940, NEG 240 40366).<sup>2</sup>

Det viktigste er å være der for barna og prate om det. La de legge ned blomster, tekninger, bamser etc. Barna vil komme styrket ut av det og vil kunne sette ord på følelser og tanker rundt dette (Oslo 1974, NEG 240 40275).

I dag ser de fleste ut til å mene at det er normalt for små barn å være med i begravelser. Når barn er blant de etterlatte er det også vanlig at de blir inkludert i praktiske gjøremål, som å dele ut programmet ved inngangen til kirken. Ofte legges det opp til at barn skal legge blomster – som regel avskårne roser – på kisten. Iblant bidrar barn også i seremonien, med kunstneriske innslag som sang eller høytlesning.

Da jeg spurte fagfolk (en sykepleier, en

---

2. Referansene til NEG's spørrelistesvar inneholder som regel fire opplysninger: bosted, fødselsår, prosjektkode og aksjesjonsnummer. Før slutten av 1980-tallet spurte imidlertid ikke NEG respondentene om fødselsår.

barnepsykolog, en sykehusprest og tre begravelseskonsulenter) om barna burde være med i begravelsen, så svarte de det samme og med nesten identisk ordlyd: Barna skal være med hvis du forbereder dem først, tar vare på dem underveis og gir dem rom for bearbeiding etterpå – og de selv ønsker det. Dette synspunktet, som fremføres unisont av fagfolkene, møter oss også i svarene til flere av NEG's meddelere, og jeg tror det uttrykker en utbredt og rådende holdning på dette området i dag.

Blant spørrelistesvarene finner vi likevel både forbehold og motstand mot denne rådende holdningen. Blant forbeholdene er det noen som går igjen: Barna trenger ikke delta før de er store nok til å forstå hva de er med på. De trenger ikke være med i begravelse til folk de ikke vet hvem er. Noen begravelse kan være for triste og opprørende for barn, for eksempel hvis det er yngre folk som har gått bort. Noen barn er ekstra følsomme og bør skjermes.

Fagfolkene argumenterte mot disse unntakene. Både sykehuspresten og begravelseskonsulentene forteller om foreldre som kommer til dem og ber om råd fordi de er usikre. De kommer til konsultasjonen med spørsmål om det kanskje er best å holde barna unna og forlater den med faglig funderte argumenter for at barna bør være med. Her er noen av dem: Selv om man kanskje ikke husker det, så kan det senere være godt å vite at man var med, sammen med resten av familien. Sårbare barn kan bli enda mer skremt av det de ikke får se. Følelssvingningene til foreldrene i tiden omkring en begravelse kan være lettere å forstå og godta hvis barnet får delta. Hvis dødsfallet er så trist og opprørende at foreldrene tviler på at de kan klare å ta ordentlig vare på barnet, så kan en annen trygg voksen ta seg av barnet gjennom begravelsen.

Mange av NEG's meddelere fremfører tilsvarende argumenter for å ta med barna.

Men selv om det finnes en dominerende holdning, så er meningene delte. I blant kan det komme til opprivende konfrontasjoner. Noen forteller at de er blitt kritisert når de har tatt med små barn i begravelse. Andre sier rett fram at små barn bør holdes hjemme. De som kategorisk mener barna ikke skal være med, oppgir i hovedsak to typer begrunnelser:

Barn under en viss alder kan ta skade av å være med. De kan påføres unødvendige

*Barn i begravelse ved Lunde kirke i Telemark 2018.*

*Foto: Marie Fongaard Seim.*



skremmende tanker. De fantaserer om det og får vonde drømmer om natta. Det kan bli litt for sterke minner. Det kan virke skremmende og uforståelig (NEG 240 40410; 40455; 40432; 40358).

Barna forstyrrer. De kan være med når de er så store at de har vett på å sitte stille. De under fem år lager bare bråk og tull og forsår ikke hvorfor de er der. Veldig små barn husker ingenting av det uansett, men litt større barn kan være med hvis de klarer å oppføre seg (ha respekt, ikke si at de kjeder seg) (NEG 240 40281; 40905; 40469; 40391; 40388).

De to grunnene til å holde barn borte, at barna kan bli skremt og at de forstyrrer, vender jeg tilbake til i den siste delen av artikkelen, i en drøfting av opphavet til slike oppfatninger.

### **Barna som var med**

Det å holde barn borte fra begravelser var en trend som fikk fotfeste i Norge på første halvdel av 1900-tallet. For å forstå hva slags endring dette var, kan det være nyttig med et innblikk i hvordan barn deltok i begravelser på et tidligere tidspunkt.<sup>3</sup> I 1963 gjennomførte NEG en minneinnsamling om barndom og oppvekst (NEG 93). Undersøkelsen griper tilbake til tiden omkring år 1900.<sup>4</sup> NEGs meddelere ble blant annet spurt om de som barn ble tatt med i begravelser, og hvordan de i så fall likte det? De fleste forteller at barna likte godt å være med i begravelser, og de oppgir to grunner: lekingen og maten. Det med lekingen er kanskje litt uventet, men det var sjelden at så mange barn var samlet og hadde anledning til å utfolde seg. Tradisjonelt var maten identisk med det som ble servert i bryllup. Det skulle serveres i overflod, og av det beste folk hadde å by

på. Også det at man fikk bruke penklærne og at det var interessant å se den døde nevnes som grunner til at barn likte å gå i begravelser. Noen var mindre begeistret for det å skulle se den døde. Da går historien gjerne som følger: barna likte å gå i begravelser for maten og lekingen sin skyld, men det var skummelt å se på likene. Her er et vitnesbyrd som har med de fleste av attraksjonene:

Barna var med – også de minste. Og de gledet seg til det. Både for å få være med andre barn og for å få vise fram penklærne. God mat var det også. Bryllup eller gravøl, det var det samme. Det var så visst ikke kjedelig, for det var mange jevngamle, både kjente og ukjente. Og det var interessant å se enten det var brudepar eller en død i kista. For vi fikk vanligvis være med å se liket vi ungene også (Hemne, NEG 93 17627).

Likevel kan vi ikke uten videre si at barna alltid var med. Barna var med når de var blant de etterlatte og de var som regel med i det nære nabolaget. Men når vi kommer til begravelsene i bygda eller i den fjernere slekta, blir bildet mer komplisert. Generelt er det mange som husker det å få være med på begravelser i bygda som et knapphetsgode, som måtte gå på rundgang blant barna. De som ble sittende hjemme var misunnelige på de som fikk gå. Det kan ha vært lokale forskjeller, men jeg tror også det er en klasseforskjell som blir synlig her. En meddeler fra Sauda forteller at barna i huset og i den nærmeste slekta var med i begravelser, men ellers var det sjelden at barn var med (NEG 93 17676). Svaret er fra en som ikke legger skjul på at familien var fattig, og etter at faren døde ble livet et evig slit.

3. Mer om eldre norske begravelsesskikker i Hodne 1980 og Hovdhagen 1981.

4. I 1963 hadde ikke NEG begynt å be meddelerne oppgi fødselsår. Det var i hovedsak eldre folk som deltok.

Motsatt hører vi fra Vannylven (NEG 93 19940) at barna var med i begravelser og at de hadde fine dager med god mat og lek med andre barn – virkelige fridager. Flere andre trekk ved svaret viser at her befinner en seg i den solide bondestanden.

På denne tiden var det fortsatt slik at praktisk talt alle begravelser både begynte og sluttet i hjemmet. Den første delen av begravelsen var mest alvorstung. Her tok den døde avskjed både med hjemmet og med menneskene i livet sitt. Med enkelte variasjoner skjedde det i et fast mønster. Kisten sto på to krakker eller bukker i en stue eller i et ryddet og pyntet uthus. Lokket var av. På et bord ved hodeenden sto to tente stearinlys. Den døde lå vasket, stelt og kledd. Alle skulle se den døde. Noen steder skulle de også ta på den døde, på hånd eller kinn.

Den første begravelsen jeg kan huske var jeg bare fem år. Det var en liten baby på to til tre dager som døde. Jeg husker ikke seremonien på kirkegården, men jeg husker den lille kista som sto på et bord i stua – husker jeg skulle stryke den lille

på kinn (det var vanlig å gjøre det). Det var som å ta på dukka mi (som var av selluloid) (Lervik 1937, NEG 240 40457).

I tradisjonen etter Arnold van Gennep har ritualforskere trukket et skille mellom biologisk og sosial død. En kan være sosialt død før en blir biologisk død og en kan være biologisk død før en blir gjort sosialt død. Sekvensen der alle ser på den døde, før kistelokket blir lagt på og forsamlingen drikker avskjedsskål for den døde, var det viktigste leddet i en slik prosess – der den allerede biologisk døde personen nå også ble gjort sosialt død. Men salmene som ble sunget handlet om at avskjeden ikke var endelig, for alle skulle gjenforenes i det hinsidige.

Et ledd i det å ta farvel, var altså å se på den døde. Med største selvfølgelighet gjaldt dette også barna. Fra tidlig på 1900-tallet forteller en meddeler om hvordan han ble løftet opp slik at han også skulle få se.

Da eg var liten døde mannen på nabo-garden. I likferda tok tenestejenta meg



*Helga Raddums gravferd fra gården Ovren (østre) i Østre Toten 1921. Foto: Sigurd Bernhard Røisli, Mjøsmuseet cc-by-nc.*

og lyfta meg opp så eg skulle få sjå den døde. Eg blei så redd at eg hugsa det lenge etter (Rauland, NEG 93 18015).

I fortsettelsen skriver meddeleren at han ikke tror moren ville latt tjenestejenta gjøre dette hvis moren hadde lagt merke til det. Slik understreker fortelleren at det tjenestejenta gjorde var galt. I etterkrigstiden kunne skikken med at alle, også barna, skulle se på den døde en siste gang, fremstå som morbid. Men i meddelernes barndom har dette vært normalt – noe folk gjorde fordi det skulle være sånn.

Et annet eksempel på hvordan de gamle begravelsesskikkene i ettertid ble opplevd som morbide, finner vi i *post-mortem*-foto-

grafiene. I Norge var dette portretter av den avdøde i sengen eller i kista.<sup>5</sup> Slike fotografier fikserer det mest betydningsfulle øyeblikket i gravferden, der den døde tar farvel med samfunnet og samfunnet tar farvel med den døde. Den sosiale plikten til å stille opp i begravelser gjaldt ikke minst for dette øyeblikket, og det speiles i bruken av *post-mortem*-fotografier.<sup>6</sup> Hvis du ikke hadde anledning til å være med i begravelsen, kunne et fotografi fylle noe av den same funksjonen. Gjennom bildet fikk man del i en felles avskjed. Så lenge begravelser fra hjemmet var normen, så var disse fotografiene vanlige og alle forsto hva de innebar. Da skikkene endret seg, tok det heller ikke lang tid før *post-mortem*-bildene ble opp-

*Andreas Kornelius Gjøver  
Jonsens begravelse i  
Lamarka på Sortland 1924.  
Foto: Wilhelm Lind,  
Museum Nord.*



- 
5. I andre land kunne *post-mortem*-fotografiene også være gruppebilder av familien, der den døde var oppstilt mellom de levende.
6. Mer om funksjonene til *post mortem* fotografiene f.eks. hos Reiakvam 1997:280–282.

fattet som underlige og kanskje skremmende.<sup>7</sup>

### Barna som ble skjernet

Da NEG spurte om død og begravelse i 2012 (NEG 240) fikk vi inn førtiåtte historier om barn som ble holdt borte fra begravelser. Når jeg har presentert temaet i ulike sammenhenger, har jeg fått høre flere slike historier. For folk som vokste opp i etterkrigstiden er dette en vanlig erfaring og fortelling. I noen tilfeller er det fortsatt en erfaring som venter på å bli fortalt.

Nedenfor gjengis fem av de førtiåtte historiene. Den eldste hendelsen er fra 1940 og fra 40-tallet er det registrert sju klare tilfeller. Den nyeste hendelsen er fra 1989. Dette gir ikke noen trygg tidfesting for praksisen. Det vil kunne dukke opp både tidligere og senere tilfeller. Imidlertid viser NEG-innsamlingen at praksisen kan følges gjennom et halvt århundre, fra begynnelsen av 1940-tallet til slutten av 1980-tallet. Byene er sterkt representert, spesielt i begynnelsen og i slutten av perioden.

Da jeg var fire år døde min mormor, som jeg hadde vært nært knyttet til. Da hun ble alvorlig syk og bragt til sykehuset, visste vi barn det knapt. Begravelsen foregikk uten at vi merket det [...] Da jeg ble større, spurte jeg moren min hvorfor jeg ikke husket noe om mormor etter at hun ble bragt til sykehuset. Svaret var at det ikke var noe for barn (Oslo 1936, NEG 240 40355).

Som åtte-åring ble jeg holdt utenfor da mormors søster ble gravlagt. Jeg husker fortsatt at jeg følte meg både sint og

holdt utenfor, og at jeg mente jeg var gammel nok. Da jeg i tillegg måtte ha barnevakt de få timene begravelsen og minnesamværet varte, syntes jeg det var både ydmykende og en nedvurdering av meg, selv om jeg ikke kunne sette ord på det da. Selv om jeg i voksen alder har fått forklart at det var omstendigheter ved dødsfallet som gjorde at de voksne hadde nok med seg selv, mener jeg fortsatt at jeg burde fått være med (Bergen 1980, NEG 240 40479).

På den annen side får vi også høre om dette fra landlige områder som Utsira i Rogaland, Gaular i Sogn og Fjordane og Rendalen i Hedmark.

Da min elskede mormor døde i 1956, var jeg ti år. Og jeg blei holdt totalt utafør. Jeg fikk beskjed om at jeg ikke måtte gråte, for da ville min mor bli så lei seg. På begravelsesdagen måtte jeg passe lillebroren min på fire år mens de voksne var borte. Jeg var faktisk innelåst med ham i leiligheten i timevis (Utsira 1946, NEG 240 40766).

Mange av historiene gjør opp regning med tidligere oppfatninger og praksiser. Meddeleren fra Utsira opplevde at moren stengte henne ute fra gravferden til mormoren. I fortsettelsen tar hun et tydelig oppgjør, som leder til endrede normer og endret praksis.

Min første begravelse var jeg i som tjueåring (nabo). Derfor tok jeg mine egne barn med i begravelser. Tenkte at det var riktig. Og det har barna mine bekreftet seinere. Da mannen min sin far døde var

7. Imidlertid har den danske historikeren Jannie Uhre Ejstrud funnet at tradisjonen med dødsleiefotografier ikke tok slutt i tidlig etterkrigstid, slik flere har påstått. Det er snarere slik at praksisen er privatisert. Dette er blitt fotografier som privatpersoner tar av sine kjære døde – og som de sjelden viser frem til andre. Ejstrud 2017.

barna tre og sju år. Og de var med på alt, også da vi hadde åpen kiste og andakt i heimen. Min mor syntes ikke noe om det, fikk jeg høre etterpå, men hva hun mente, brydde jeg meg ikke det minste om. Jeg tror at når folk ikke vil ha barn i begravelser, er det mest for å verne seg sjøl, ikke for å verne barna (Utsira 1946, NEG 240 40766).

Det er flere som tar et oppgjør med foreldrene på tilsvarende måte, og når de blir konkrete, er det alltid moren de nevner. Kan det bety at mor var den som hadde myndighet til å ta slike avgjørelser? Enkelte, som denne meddeleren fra Asker, tar et mer generelt oppgjør med de voksne og med tidsånden:

Selv fikk jeg ikke anledning til å delta i min farfars begravelse da jeg var ni år. De voksne bestemte at barn ikke skulle delta. Heller ikke da faren til en venn av meg døde da jeg var elleve år. Faren var en venn av mine foreldre. Husker at jeg sto i vinduet hjemme og så på at begravelsesfølget kom forbi huset vårt. Tror ikke at vennen min var med i følget (altså sønnen til avdøde) men husker at hans fem år eldre søster gikk forrest (Asker 1969, NEG 240 40394).

Noen ganske få, blant dem en meddeler fra Kristiansand, tar oppgjøret med seg selv:

Det er veldig sårt for meg å minnes at da vår yngste sønn på 2,5 år skulle begraves tok vi med vår eldste datter på elleve år, men nestemann på fem år lot vi være i barnehagen, som var ved siden av kirkegården. Jeg tok det som en selvfølge at de holdt barna inne da, men han hadde stått på en jordhaug og sett oss. Et lite følge. De aller nærmeste. Og han har som voksen bebreidet meg (Kristiansand 1937, NEG 240 40283).

Dette er såre historier. De forteller om noe galt som ble gjort: barnet burde ikke vært holdt unna. De forteller også, både direkte og indirekte, om følgene av denne feilen: «Det tok mange år før jeg kom over skuffelsen. Jeg klarte ikke å forsone meg med at han var død» (NEG 240 40471). «Jeg kan ikke huske noe om mormor etter at hun ble bragt til sykehuset» (NEG 240 40355). «Den dagen var jeg så sinna. Jeg husker ikke hva jeg gjorde eller sa, men jeg kjenner det fremdeles på kroppen: jeg var så sinna!» (NEG 240 40449).

Det å holde barna borte fra begravelser beskrives som en sterk norm, men også her finnes det unntak. Det er enkelte av NEG-s meddelere som sier at de slett ikke kjenner til skikken med å skjerme barn fra begravelser, og de kommer alle fra landlige områder. Å holde barn borte fra begravelser kan også omtales, i nedsettende mening, som en byskikk (NEG 240 40435).

I mellomkrigstiden begynte en omstilling der stellet av de døde ble overlatt til profesjonelle og den offentlige delen av begravelsene ble flyttet fra hjemmene til kapell og forsamlingshus, men endringen tok tid. Norge er et land med mange øyer, viker og fjelldaler. I de høyeste dalene og på de ytterste øyene kom ikke endringen ordentlig i gang før utbyggingen av sykehjem og frislippet av privatbiler på 1960-tallet, og den var ikke helt gjennomført før et stykke inn på 1970-tallet (Østby 1991:198–199; Hovdhaugen 1981:114–116). Mens begravelsene foregikk fra hjemmene var det ikke like aktuelt å holde barna utenfor, for det ville vært vanskelig å gjennomføre i praksis.

Det er også folk som forteller at i deres familie har det alltid vært tradisjon for å ha med barna, selv om andre har ment at dette var feil. Det hører vi også om fra byer og bynære strøk. Begravelsene er et felt der familietradisjoner kan få stor betydning.



Religionshistorikeren Alexa Døving fant i 1995 at de fleste nordmenn ville begrave sine døde i henhold til skikk og bruk (Døving 1995:111–113). Slik er det trolig fortsatt. Men hva vet folk egentlig om naboenes familietradisjoner? Etter profesjonaliseringen av begravningsfeltet, så er alt som skjer før den offisielle samlingen i kapellet, en privatsak. Da blir også kunnskapen om andre familiers skikk og bruk ganske tilfeldig. Dette var annerledes tidligere. Da var den enkeltes død en sak som angikk hele lokalsamfunnet og alt som skjedde i hjemmet av forberedelser for begravelsen, var kjente og synlige handlinger.

Parallelt med at skikken med skjerming av barna fikk gjennomslag i det meste av landet, begynte innsatsen for å avvikle den. Den tidligste motstanden hadde et kristent religiøst utgangspunkt. Det skadelige ved å fornekte døden, for eksempel ved å ikke snakke sant til barna om den, ble diskutert blant annet ved presteutdanningen på det teologiske fakultetet i Oslo.<sup>8</sup> Internasjonalt bredte hospice-bevegelsen om seg, med pionerer som sykepleieren Cicely Saunders<sup>9</sup> og psykiateren Elisabeth Küebler-Ross<sup>10</sup>. Her var målet at døden skulle gjøres til en verdig hendelse for de døende og de pårørende, og barna var en del av bildet. Selv om det at barna burde være med ble hevdet av både prester og sykepleiere, så var det først med etableringen av barnpsykologien i Norge, i løpet av 1980-tallet, at alliansen ble sterk nok til å tvinge frem et vendepunkt.

I sykehusene var det lenge slik at hvis du var døende, så skulle du helst ikke få vite om



det.<sup>11</sup> Her kan folk ha funnet en bekreftelse for praksisen med å holde barna uvitende. Hvis sykehuspersonalet ikke ville fortelle barn at de var døende, så hadde de kanskje en medisinsk grunn til å la være å gjøre det? I helsevesenet er det legene som setter standardene. Barnpsykologenes rapporter, publisert i vitenskapelige tidsskrifter (for eksempel Dyregrov 1987 og 1996) har trolig hatt sterkere innvirkning på legenes holdninger enn oppfatningene og synspunktene til prester og sykepleiere, selv når budskapet langt på vei var det samme.

*När barnen frågar om lidande och död. Småskrifter för mor och far 4. Eivor Åkesson 1971. Centralrådets hem- och familjedelagation.*

*IKO-forlaget (IKO = Institutt for kristen oppsøking) har jobbet målrettet med å produsere bøker om død og begravelse for foreldre og barn fra tidlig på 1980-tallet. De har også bygget opp et referansebibliotek, blant annet om dette temaet. Det svenske heftet fra 1971 er det tidligste eksemplaret. Heftet skal gi støtte til foreldre som må snakke med barn om døden. Det tar opp tema som stadig er aktuelle: Det er viktig å snakke sant til barna om døden. Barna må få rom til å lufte sine egne tanker og følelser.*

8. Det ble fortalt av sykehuspresten. Det finnes også spor etter det i IKO-forlagets referansebibliotek og i Tangaard 1976.

9. Cicely Saunders sto bak åpningen av St Christopher's Hospice i London i 1967, den første institusjonen som var innrettet med dødspleie som det fremste formålet.

10. Elisabeth Küebler-Ross ga i 1969 ut boken *On death and dying* som ble oversatt til en rekke språk, blant annet til norsk.

11. Holdningen er beskrevet i en dansk avisartikkel så tidlig som 1881 (Kragh 2003: 47). I Norge ble den dokumentert så sent som 1980, i psykologene Elin Hordvik og Bjarte Kytes undersøkelse av behandlingen av kreftsyke barn.

### Tidligere tause historier

Noen begivenheter i livet blir det først mulig å fortelle om mange år senere. Det kan være hendelsene var for skamfulle der og da. Eller kanskje man var viklet inn i maktforhold som gjorde fortellingene risikable. Eller det kan være andre grunner til at når hendelsene skjer, så har man ikke noe ordentlig språk for å uttrykke dem. I minneinnsamlingen fra 1963 finnes det et knippe med fortellinger om vonde opplevelser. Vi får høre om ubehaget ved å oppleve døden på nært hold.

Eg var 14 år då mor vart sjuk og dødde. Ho låg lenge til sengs og talmast slik at til slutt var det berre att skinn og bein. Eg kan vel med rette seie at me borna var meir enn vanleg glade i foreldra. Me var alle inne i stova då ho slokna. Etterpå nekte far den utterde bringa og armane og sa: Dette minne skal de ta med på livsvegen.» Han meinte det berre godt, men det var feilt (Lindås, NEG 93 18246).

Faren viser frem morens døde kropp, men datteren ville helst sluppet å se. Her har vi et slags motstykke til de såre fortellingene om barna som ikke fikk være med. Foreldrene og foreldregenerasjonen klandres for at de lot barna utsettes for disse kraftige inntrykkene. De voksne tok ikke hensyn til barnas behov og de gjorde lite for å beskytte dem.

Åtteåringen i Bergen ble sint da hun ikke fikk være med i bestemorens begravelse i 1989 (se over NEG 240 40479). Pjokken på Rauland ble skremt da tjenestejenta løftet ham opp så han skulle se liket i begravelsen på nabogården omkring år 1900 (se over NEG 93 18015). Det er ikke grunn til å tro annet enn at opplevelsene og følelsene er ekte. Det har likevel betydning at det i tiden mellom hendelsen og gjenfortellingen har skjedd endringer, som har hatt noe å si for

om det var aktuelt – eller i det hele tatt mulig – å fortelle disse historiene.

Så lenge det ble forventet at barna skulle delta på linje med alle andre, kunne man vente lite gehør for en fortelling som klaget på at dette var slik det var. Motsvarende med et miljø der det var opplest og vedtatt at barn ikke hadde noe i begravelser å gjøre, da hadde vel heller ikke barnet noe å klage på? Når endringen først er skjedd og fedrene og mødrene kan få sitt pass påskrevet, da kommer disse tidligere tause historiene frem i dagen. To-tidigheten i dem er verd å merke seg. Historien om barnet som ble løftet opp av tjenestejenta knytter seg både til tiden omkring år 1900, da den ble opplevd, og til året 1963, da den ble fortalt. Barn kunne nok oppleve å bli traumatisert av å delta i begravelser i år 1900, selv om de trolig ikke hadde språk å uttrykke det med. Men i hvilken grad og på hvilke måter er minnet om hendelsene i år 1900 påvirket av diskusjonen omkring denne typen hendelser som fantes i 1963?

### Årsaker og virkninger

I den første delen av artikkelen ville jeg bruke NEG-spørrelistesvar til å tegne et bilde av hvordan barns deltakelse i begravelser endret seg i løpet av 1900-tallet. I resten av teksten vender jeg meg mot spørsmålet om hvorfor disse endringene fant sted. Hvorfor begynte folk fra 1940-tallet av å holde barn borte fra begravelser? Det skal ikke stikkes under en stol at kulturhistoriske undersøkelser gjerne kommer lengre med å beskrive kulturelle endringer enn med å forklare dem. «Forklaringen» blir gjerne at man knytter det aktuelle fenomenet til omkringliggende hendelser og forhold, som da igjen vil kreve en forklaring. Ikke desto mindre vil jeg drøfte mulige årsaker til endringene, og begynner med noen spor til forklaringer som allerede er brakt på bane.

Var det slik at de som syntes de kom for tett på døden da de selv var små, ønsket å skåne sine egne barn, og derfor holdt dem borte? At dette kan ha skjedd er ikke vanskelig å tenke seg. Jeg har likevel tungt for å se dette som en utløsende årsak, all den tid de fleste av NEG's meddelere i 1963 skrev at de gledet seg til begravelser, de hadde det morsomt og de ble skuffet når de ikke fikk være med.

### En psykologisk forklaring?

Motforestillingene og forbeholdene mot å ta med barn i svarene til undersøkelsen fra 2012 inneholder spor etter en psykologisk begrunnelse. Det er flere som nevner ti til elleve år som aldersgrense og de oppgir årsaker som lyder psykologiserende: De visuelle og følelsesmessige inntrykkene kan hjem-søke barna, som traumatiseres med varige følger. Dette minner om oppfatninger om barn og barndom som ble formidlet i den tidlige utviklingspsykologiske litteraturen.

Ta for eksempel den innflytelsesrike psykologen og pedagogen Arnold Gesells bok *The guidance of mental growth in infant and child* (1930), som handler om barnas mentale vekst og hvordan den kan beskyttes og kontrolleres. Det viktigste som de voksne skal passe på, er at barnas naturlige utviklingsprosesser ikke forstyrres og hemmes. Et helt kapittel er viet frykt (126–138). Fiktive busemenn er for primitive folk – ikke for moderne barn. Hold alltid barnet unna unødvendig frykt. Dårlige skumle filmer og bøker kan skade barnet, mens filmer og bøker som er skumle på en god måte gjør barnet sterkere. Hvis barnet har god selvtillit og tillit til verden, så blir det mindre sårbart for frykt. De fleste former for frykt kan kureres, men man må alltid gå varsomt fram. Ofte er man nødt til å finne fryktens skjulte årsak. Selv den mest

absurde frykt har en årsak. Hvis årsaken er vanskelig å finne, bør man søke profesjonell hjelp.

På midten av 1900-tallet oppnådde psykologiske faguttrykk og ideer en voldsom spredning, ikke minst fordi psykologen fikk status som autoritet i spørsmål om barneoppdragelse. Mange foreldre tok til seg budskapet om at barn hadde en skjør og lettpåvirkelig psyke. Det var foreldrenes oppgave å passe på at barna ikke ble mentalt skadet under oppveksten (Gross 1978:247–250). Foreldre ble usikre på om de var kompetente til å oppdra sine egne barn, og her ligger grunnlaget for den eventyrlige suksessen til den amerikanske barnelegen Benjamin Spock's håndbok i barneoppdragelse. Hos dr. Spock fant folk en medisinsk autoritet som kom med konkrete råd som det var mulig å følge. Boken hans ble utgitt i sju utgaver fra 1946 til 1998. På verdensbasis solgte den mer enn 50 millioner kopier. Dr. Spock diskuterer ikke om barn bør delta i begravelser, men han drøfter andre skremmende inntrykk. Fra tre til seks års alder må barnet ikke skremmes med politi, spøkelses eller liknende, og unngå for all del kino og uhyggelige fortellinger (Spock 1955:203).

Veien synes kort fra slike psykologiske betraktninger til en tanke om at barn kunne ta skade av å være med i begravelser, men jeg har faktisk ikke funnet noe sted i den psykologiske eller pedagogiske litteraturen der dette sies rett frem.<sup>12</sup> Det får meg til å tro at koblingen ikke har skjedd i psykologien eller pedagogikken. Inntil det dukker opp tegn på det motsatte, tror jeg den psykologiserende begrunnelsen for å ikke ha med barn i begravelser har et folkelig opphav, som forklaring for endringer som allerede var i ferd med å skje. I så fall er dette et eksempel på hvordan folk tok til seg uttrykk og tenkemå-

12. Jeg har også rådspurt eksperter på psykologiens og pedagogikkens historie, uten resultat.

ter fra psykologien, og brukte dem på sine egne måter.

### Et moderne tabu?

Selv om ikke endringene i barnas deltakelse har vært utforsket spesielt, så er det mange som har studert endringene i begravelseskulturen i Europa på første halvdel av 1900-tallet. Endringene i barnas rolle gjorde seg gjeldende i mange land og derfor kan det gi mening å se dem i lys av internasjonale mentalitetshistoriske tendenser.

Den franske mentalitetshistorikeren Philippe Ariès observerte i 1975 at en ny holdning til døden hadde spredt seg fra USA til England og Nederland og var i ferd med å finne fotfeste også i Frankrike (Ariès 1977:77). Det mest påfallende var de to store profesjonaliseringene, der legene tok kontroll over situasjonen omkring dødsfallet og begravelsesbyråene tok hånd om de praktiske og seremonielle handlingene som fulgte. Arbeidsfordelingen ble bokstavelig talt slik at de ansatte i begravelsesbyråene overtok den døde kroppen fra sykepleierne. Av bakenforliggende årsaker til det endrede synet på døden, viser Ariès til kapitalismens drømmebilder av den jordiske lykken: «Det tvingande kravet om lykke – den moralske og sosiale plikta til å byggje opp og verne om den kollektive lykka, ved å unngå alt som er trist eller leit, til å sjå glad ut, alltid, om ein er aldri så langt nede. Å syne at ein er trist, er å synde mot lykkeprinsippet» (Ariès 1977:84). Den spissformulerte konklusjonen hans er at den moderne vestlige kulturen har bannlyst døden for å verne om lykken.

Tanken om at døden er blitt utsatt for en ny tabuering i vestlige samfunn hadde Ariès fra den engelske antropologen Geoffrey Gorer. I 1955 utga Gorer et essay om hvordan mellomkrigstidens tabuering av døden liknet den viktorianske tabueringen av seksualiteten. Han pekte på paralleller i

hvordan døden og seksualiteten på den ene siden ble strengt forbudt å snakke åpent om eller vise frem, mens det samtidig ble skapt en bugnende litteratur der døden/seksualiteten ble vist frem og omtalt på fantastiske, sensasjonelle, pirrende, utnyttende og virkelighetsfjerne måter (Gorer 1965).

At moderne mennesker har tabuert døden ved å nekte å være i nærheten av den, nekte å se på den, nekte å høre om den og overlate den til spesialister, er en observasjon som spontant ser ut til å ha mye for seg. Men flere forskere har advart mot en for enkel oppfatning av denne prosessen (for eksempel Hodne 1980:133–147; Åkesson 1997:11; Amundsen 1990:55). Hvis man tegner det i svart-hvitt, og tenker seg at folk tidligere hadde et nært og naturlig forhold til døden, mens moderne mennesker har et distansert og kunstig forhold til den, da er man kanskje i ferd med å lure seg selv. For det å være redd for døden, skape avstand til døden og fornekte dødens realiteter, kan umulig være noe nytt og moderne. Det må heller være slik at folk i mellomkrigstiden begynte å tabuere døden på nye måter.

Etnologen Bo Lönnqvist har beskrevet 1700–1800-tallets mange praksiser for å holde de døde og de levende fra hverandre. Viktigheten av å opprettholde slike skiller ser ut til å ha vært desto større så lenge de levende hadde de døde tett på seg, under samme tak (Lönnqvist 2013:72–73). Mange av skikkene handlet om isolering: rensingen og tettingen av den dodes kropp, markeringen og avsondringen av den dodes rom, de etterlattes regulerte tilbaketrekning fra det offentlige liv.

Det at folk isolerte døden var ikke nytt, men hvordan de gjorde det endret seg. Folk sluttet å bruke de gamle isolasjonsteknikkene, med granbar, sørgebånd og to dagers avbrudd fra arbeidslivet. Avstanden til døden ble opprettholdt ved at håndteringen av de døde ble overlatt til profesjonelle.

Tilsvarende var heller ikke frykten for den døde kroppen noe nytt, men frykten skiftet karakter. Det har gjennom tidene eksistert ulike ideer om hvordan de levende kan bli smittet av de døde. Fra folkemedisinen kjenner vi sykdommer som liksvekk og elsk. Hvis de døde la sin elsk på de levende, så kunne de trekke dem med seg inn i døden. Hvis små barn begynte å skranke, så var et av hjelpemidlene folk kunne ty til, å døpe barnet på nytt. Barnet ble oppkalt etter den døde slektningen som hadde lagt sin elsk på det (Lid 1935:15–17). Mange av de eldre begravelsesskikkene har elementer som skal forhindre de døde fra å vende tilbake, fra det at alle skulle ta på liket, til det at kisten ble båret rundt kirken før den ble senket i graven, til prestens jordfesting. Alt som bidro til å hjelpe den døde over i dødsriket, kunne samtidig forstås som sykdomsforebyggende tiltak (se for eksempel Hagberg 1937:622–630).

Frem til bakteriologiens gjennombrudd mot slutten av 1800-tallet ga den klassiske medisins lære om miasmer – skadelige dunster – også en forståelsesramme for frykten for de døde kroppene. I Europas større byer spredte det seg fra tidlig 1800-tall en uro for at likstanken fra gravene skulle forårsake epidemier, og denne frykten var bakgrunnen for at nye, store gravlunder ble anlagt utenfor bysentrene (Berridge 2001:148–150).

Kanskje de eldre oppfatningene om smitte fra døde til levende også gir en bakgrunn for å forstå de skadelige visuelle inntrykkene som kunne hjemsøke barna hvis de kom for tett på en død person? Kan det ha vært en gammel frykt som fikk et tidsmessig uttrykk, kledd i språkdrakten til tidens motevitenskap, psykologien?

Sosiologen Zygmunt Bauman tenker seg at praksiser for å omgå og omskrive døden må stå sentralt i alle kulturer (1992). Det vi kaller *kultur* er praksiser som går ut over det

enkelte menneskets eksistens. Menneskene har kollektivt utviklet et arsenal av strategier for å (i noen grad) nøytralisere døden og inkorporere den i livet. I tråd med Baumans tankegang, ser historikeren Birgitte Kragh for seg at mens kristendommen hadde skapt ideer og praksiser som gjorde at folk kunne holde ut å leve med døden tett innpå seg, så var ateistens død utålelig og uakseptabel. Kragh mener at en tiltakende sekularisering og et økende antall uttalte og profilerte ateister var den viktigste årsaken til at døden på første halvdel av 1900-tallet ble tabuert og gjemt bort på nye måter. For ateistene endret frykten for døden karakter. For dem var ikke det å dø i synden og komme til helvete den store skrekken, men det å bli fullstendig og ugjenkallelig tilintetgjort (Kragh 2003:47–48). Målet for Kragh var å forstå forskjellene i urban og rural dødskultur i Danmark på første halvdel av 1900-tallet. Forklaringen hun grep til var at moderne storbyboere, som ville leve frigjort fra tradisjonens åk og helvetes flammer, ikke kunne tåle å se døden i øynene. Til sammenlikning beholdt lokalsamfunn som sto fjerne fra storbylivet mer av både kristendommen og den tettere omgangen med de døde.

Hvis man sier at tabueringen av døden endret karakter, så er dette en beskrivelse mer enn en forklaring. Det kan gi en sammenheng å forstå fenomenet i: når barna isoleres fra døden, så er det én av flere nye tabueringer. Det gir likevel ikke noe opphav eller årsak til endringen. Birgitte Kragh går et skritt videre når hun foreslår at sekularisering og ateisme var årsak til den endrede tabueringen. Men er det selvsagt at ateister er mer redde for å dø enn troende? Jeg syns ikke det uten videre kan legges til grunn. Når folk begynte å holde barna borte fra begravelser, så gjaldt det de kristne like mye som ateistene – selv om motstanden mot praksisen først ble markert fra et kristent ståsted. Hvis man tenker seg en sammen-

*Fra Henrik Ibsens i  
begravelse 1906.  
Trefoldighetskirken i Oslo.  
Den verdensberømte forfatterens  
begravelse var nok et  
ekstremt tilfelle, men viser  
samtidig praktutførelsen  
den borgerlige begravelsen  
tidlig på 1900-tallet strakk  
seg mot. Foto: Anders Beer  
Wilse, Oslo museum. CCO.*

heng mellom tiltagende ateisme og redusering og fortrenning av dødens ritualer, så bør man også spørre seg hva som var årsak og hva som var virkning. Var det en økende ateisme som gjorde at begravelsene ble tonet ned og gjemt bort eller var det den reduksjonen og forenklingen av begravelsene som gjorde det lettere å være ateist?

Ifølge Gorer var det at barna ble holdt på avstand fra døden ett av flere eksempler på at døden ble gjort til et tabu i 1900-tallets Europa. Det at døden tabueres blir stående som både årsak og virkning: Når barna holdes borte blir døden tabuert, og barna

holdes borte fordi døden er blitt et tabu. Til den påfallende endringen at barna ikke lenger fikk delta i begravelser, bør en også prøve å finne mer håndfaste årsaker.

### **En praktisk og moderne død?**

Spør vi etter hva folk ønsket med de endrede begravelsesskikkene, så later det til at forenkling og reduksjon var et mål i seg selv. Forenklete begravelser var en internasjonal trend og forfatteren Kate Berridge har vist hvordan dette var i gang i England før det kom til Norge (Berridge 2001). Mot slutten av 1800-tallet var begravelsene svært kost-



bare. Det var en av de store anledningene for sosial markering og betydelige beløp ble brukt på imponerende prosesjoner, overveldende dekorasjoner, luksuriøse måltid, gode gravplasser og ruvende gravminner. I følge Berridge var utleggene til tekstiler den største utgiftsposten. Klesplagg, gardiner, duker og draperinger skulle være dypt sorte og i generøs overflod. Flere ganger forsøkte enkelte å reise en debatt om forholdene. Var det riktig at enker ruinerte seg for å gi ektefellen en verdig begravelse? Lite skjedde.

I England ble imidlertid begravelseskulturen radikalt endret etter første verdenskrig. Med alle de døde soldatene ble stor andel av befolkningen rammet. For at samfunnet ikke skulle gå i stå, avskaffet den engelske regjeringen den formelle sorgen. Perioden da de etterlatte skulle leve et mer tilbaketrukket liv og bære sørgeklær når de viste seg offentlig, ble offisielt fjernet (Berridge 2001:9–10). Både det voldsomme antallet døde og det at likene ikke ble fraktet hjem – den offisielle linjen ble å begrave de døde på velordnede militære kirkegårder i Frankrike – førte til at begravelsesseremoniene ble forenklet. Dette reduserte samtidig forskjellen mellom begravelsene for fattige og for rike.

På norske kirkegårder kan man se en tilsvarende reduksjon og forenkling hugget i stein. Blant gravminnene fra 1900-tallets første tiår ruver bautaene, den ene høyere enn den andre. I ettertid virker det nærmest skamløst å breie seg på den måten i møte med døden, som gjør alle til støv. Folk målte seg mot sine likemenn. Ved å ære den døde har de etterlatte sikret slektens omdømme. Men å arrangere en fin begravelse, som var på høyde med (eller overgikk) de som var holdt tidligere i lokalsamfunnet, var en økonomisk og logistisk kraftanstrengelse for folk i alle samfunnslag.

Kan det ha vært en tendens i de øvre samfunnslagene til å ekskludere de yngre

barna fra deler av begravelsene allerede på slutten av 1800-tallet? I følge Berridge var det i England på denne tiden flere som anbefalte enkene i de øvre samfunnslagene å bli igjen hjemme, hvis de var redde for at de ikke skulle klare legge bånd på seg i kirken. Da slapp de å forstyrre seremonien med hulking og gråt. Dette minner om uttalelsene fra NEG's spørreliste nr. 240 (2012) om at små barn forstyrrer. Forskremte og grinete snøringer kunne sikkert også forstyrre den alvorlige og praktfulle markeringen en begravelse skulle være. Jeg kan forestille meg at det kan ha vært relativt liten aksept for forstyrrelser fra barn i de storslåtte og påkostede begravelsene til borgerskapet, slik de fremstår i fotografier fra begynnelsen av 1900-tallet. Dette burde undersøkes nærmere. Kildene jeg har studert har hatt lite å fortelle om det. På 1940–1960-tallet hadde ikke NEG respondenter fra den urbane overklassen.

For mange kom forenklingene av begravelsesskikkene som en lettelse. I NEG's spørrelistesvar om begravelsesskikker fra 1957 (NEG 64) priser folk seg lykkelige for forenklingene, og de er ikke i tvil om hva som var den viktigste forutsetningen for dem: byggingen av begravelseskapell. Da slike kapell ble reist og tatt i bruk rundt omkring i landet, kunne begravelsen splittes til flere handlinger adskilt i tid. Avskjeden med de nærmeste og med hjemmet kunne skje flere dager før begravelsen på kirkegården. Da det ble vanlig å redusere begravelsen til bare én bordsetting, har man i en periode har hatt valget mellom «føregravferd» og «ettergravferd». Ved føregravferd beholdt man utsyngingen fra hjemmet som en åpen hendelse, med spising og samvær i forkant, men kuttet ut middagen etterpå og avsluttet det hele ved graven. Ved ettergravferd har den offentlige seremonien begynt i begravelseskapellet ved kirkegården og sluttet med middagen etterpå, og det var jo dette som

ble normen. Da denne forenklingen først hadde skjedd, tok det ikke lang tid før middagen i de fleste tilfeller også ble flyttet fra hjemmet til et forsamlingslokale eller hotell i nærheten av kirkegården. Deretter ble serveringen i mange tilfeller ytterligere forenklet til kaffe og snitter.

Hva hadde dette å si for barnas deltakelse? I hjemmet hadde barna naturlige rettigheter. De kunne ferdes fritt i hvert fall i store deler av hjemmet. Når hele begravelsen ble flyttet fra hjemmet, stilte dette seg annerledes. Det var ikke på samme måte selvfølgelig at barna skulle være med til begravelseskapell og forsamlingshus. På første halvdel av 1900-tallet var folk mindre opptatt av barns behov enn det som er vanlig i dag. Selv om barna tidligere hadde deltatt på linje med andre, så hadde man ikke vært spesielt opptatt av barna. Det var ikke slik at man spurte spesielt etter hva som var best for barna, men man aksepterte at de var der, selv om de oppførte seg som barn.

Så lenge begravelsene var hendelser som aktiverte store deler av lokalsamfunnet og som varte i flere dager, var folk innstilt på at dagliglivet ble avbrutt av disse hendelsene. Arbeidet stoppet opp og begynte ikke igjen før det hele var over. De forenklete begravelsene har ført til en endring i denne mentaliteten. Trolig har færre foreldre sett grunn til å be barna fri fra skolen for å bli med i begravelser til sambygdingene de likevel ikke kjente, når det hele skulle gjennomføres i løpet av et par timer på en ellers vanlig arbeidsdag.

Man kan betrakte forenklingen av begravelseskikkene som en dyd av nødvendighet. Da de døde ble begravet hjemmefra, baserte folk seg på å få hjelp fra naboene til en rekke oppgaver: vask av liket, dekorering av gårdsplass, mat til gravølet, transport av liket til kirkegården, graving av graven. I de raskt voksende byene var nabohjelpen en mindre del av det økonomiske systemet.

Folk baserte seg i større grad på å kjøpe hjelp av spesialister. Etter mekaniseringen av landbruket var det mindre nabohjelp å få på landsbygda også, både fordi bygdene ble tynnere befolket og fordi pengehusholdningen ble mer dominerende (Østby 1991:108–109). Men så spør det om det at de gamle skikkene var tungvinte i seg selv er noe godt argument. Historien er full av eksempler på kostbare og tungvinte begravelseskikker, uten at folk har latt seg stoppe av den grunn. Det kan ha hatt vel så mye å si at folk begynte å betrakte de gamle skikkene som umoderne. I flere av beskrivelsene av de eldre hjemmedødsfallene, får vi innblikk i det fattigslige, stakkarlige og umoderne ved de eldre livsvilkårene. Mange har nok forbundet de eldre skikkene med dette. Begravelser hjemmefra har vært en del av slitet, nøden og fattigdommen, som det moderne samfunnet kunne fri menneskene fra. Et gjenskjær fra denne måten å betrakte utviklingen på, finnes i noen av svarene fra 2012-undersøkelsen, fra folk som forsvarer det å skjerme barna. De distanserer seg fra de eldre skikkene, som var sørgelig primitive og heldigvis tilbakelagte (for eksempel NEG 240 40765; 40466).

### Ritualhistorie

Antropologene Peter Metcalf og Richard Huntington har studert begravelsesritualer i forskjellige kulturelle sammenhenger. Over tid endrer både de praktiske ordningene og de symbolske betydningene seg. Metcalf og Huntington mener det vanligste er at de praktiske endringene skjer først, mens begrunnelsene for dem kommer etterpå (Metcalf og Huntington 1991:171). Endringer som i utgangspunktet kan ha vært mer eller mindre tilfældige, betinget av umiddelbare omstendigheter, får gradvis, når de gjentas, kopieres og overføres, stadig flere lag av betydning (Metcalf og Huntington 1991:174).



Ritualene speiler samfunnet og endringer i rituelle praksiser kan følge av samfunnsendringer. Men bildet i speilet er ikke nødvendigvis bare en etterlikning. Det kan også være et forbilde. Endringene i begravelsesskikkene kom som følge av samfunnsendringer, men de har også vært med på å skape samfunnsendringer.

Endringer i produksjonsformer, økonomi og bosetningsmønstre gjorde de eldre skikkene mindre praktiske. I byene hadde ikke folk samme typen nettverk som på landet. Også på landet ble det urimelig å forvente så mye hjelp av naboene. Det var nok de som kunne ønske å skalere ned og forenkle begravelsene, men det ser ikke ut til at det skjedde så mye før reaksjonene på massedøden under første verdenskrig utløste dette som en internasjonal trend. Folk i øvre samfunnslag i Norge kunne se til sine internasjonale kontakter, der overdådige private begravelser nå var ute av motebildet. Og når det først var blitt sosialt akseptabelt, later det til at folk satte pris på å slippe å bruke så mye ressurser på begravelser.

Forenklingen av begravelsene virket tilbake på samfunnet på måter som folk neppe hadde sett for seg. Birgitte Kragh mente at sekularisering og ateisme måtte være den viktigste årsaken til endringene i begravelsesskikkene på begynnelsen av 1900-tallet. Jeg tror virkningene må ha gått i begge retninger. Færre og nedskalerte begravelser gjorde døden mindre påtrengende. Med større avstand til døden, ble kristendommen mindre aktuell. Begravelsene ble samtidig tonet ned som arena for markering av sosial prestisje. Den sosiale utjevningen på dette området har trolig hatt mer å si for opplevelsen av å leve i et egalitært samfunn enn vi til daglig tenker over.

I første omgang tror jeg ikke barna ble utelatt med viten og vilje. Da folk fortsatt ble begravet fra eget hjem, deltok barna på linje med de andre i lokalsamfunnet. Da

dødsfallene ble flyttet til sykehus og sykehjem og begravelsene ble flyttet til kirker og kapell, var det ikke lenger like selvfølgelig at barna skulle være med. Fordi begravelsene også ble sjeldne begivenheter, ikke minst for barna, kunne reaksjonen for enkelte barn bli desto sterkere. Spesielt i de øvre samfunnslagene, der begravelser alltid hadde vært en anledning for å markere sosial status, la folk fortsatt vekt på at seremoniene skulle være vakre. Da passet det dårlig med utbrudd og forstyrrelser fra barn. Det ble ikke gjort noe spesielt for at barna skulle forstå og takle begravelsene. Når enkelte barn viste synlige og hørbare tegn på å bli følelsesmessig berørt, var det noen som konkluderte med at det ikke var sunt for barn å delta, og for denne oppfatningen spredte det seg en folkelig psykologiserende forklaring.

Selv om oppfatningen at barn kunne ta mental skade av begravelser trolig ikke var den første årsaken til at barn ble holdt unna, så har forklaringen blitt en viktig begrunnelse for praksisen. Oppfatningen har grepet inn i mange menneskers liv, på måter som kan som avleses i svarene til NEG's spørreundersøkelse fra 2012. Og selv om norske barnepsykologer og krisepsykologer har forsøkt å avkrefte denne oppfatningen siden midten av 1980-tallet, så lever den videre i mange sinn.

### **Pendelen svinger**

I 1963 ble det fortalt at foreldre hadde utsatt barn for tett og brutalt for døden. I 2012 ble det fortalt at foreldre hadde holdt barna unna så de ikke fikk tatt farvel med kjære venner og slektninger. Pendelen svinger, og i den senere tiden har det kommet en ny vending. Fra inngangen til 1990-tallet har barnas behov for informasjon og deltakelse fått en klar anerkjennelse. Dette var et tidlig skritt i retning av en generelt større åpenhet omkring døden. Det er ikke utenkelig at

inkluderingen av barna kan ha bidratt til å endre sorgkulturen, med økt bruk av konkrete symboler og større vekt på sanselig nærvær og deltakelse. Både i spørrelistesvarene og i intervjuene med de profesjonelle er det folk som mener at inkluderingen av barna har styrket begravelsene. Barna er mentalt til stede og trekker de voksne inn i øyeblikket. Når du ser og hører små barn midt i en begravelse, så kan det bringe bud om at livet går videre. De konkrete uttrykkene for sorg og avskjed, som gjør det lettere for barn å delta, virker også for de voksne.

I et fugleperspektiv er den store begivenheten i denne historien det at døden flyttet hjemmefra. Å begrave de døde fra hjemmet hadde folk gjort i lange tider. Da den offentlige avskjeden med de døde omkring midten av 1900-tallet ble flyttet fra hjemmene til kirker og kapell, skapte det uforutsette ringvirkninger – ikke minst for de minste.

### Litteratur

- Aagedal, Olaf (red.) 1994. *Døden på norsk*. Oslo, Gyldendal.
- Alver, Bente Gullveig og Ann Helene Bolstad Skjelbred 1994. *I dødens skygge. Tradisjoner ved livets slutt*. Stabekk, Vett og viten.
- Amundsen, Arne Bugge 1990. *... alle like, både fattige og rike? Død og begravelse i Østfold-tradisjonen*. Fredrikstad, Borgarsyssel museum.
- Ariès, Philippe 1977. *Døden i vesten. Eit historisk oversyn frå mellomalderen til vår tid*. Oslo, Samlaget.
- Bauman, Zygmunt 1992. *Mortality, immortality and other life strategies*. Cambridge, Polity Press.
- Berridge, Kate 2001. *Vigor mortis. The end of the death taboo*. London, Profile Books.
- Bringéus, Nils-Arvid 2006. Seder och bruk kring död och begravning. I Lynn Åkesson (red.). *Inför döden*, Höganäs, Edition Andersson, s. 106–165.
- Dyregrov, Atle 1987. Søskens reaksjoner når et spebarn dør. *Tidsskrift for norsk psykologiforening*, vol. 24, s. 291–298.
- Dyregrov, Atle 1996. Children's participation in rituals. *Beravement care*, vol. 15, nr. 1, s. 2–5.
- Døving, Cora Alexa 1995. *Grauferd. En praksisstudie av profesjoner i forbindelse med død i Oslo*. Hovedoppgave i religionshistorie, Universitetet i Oslo.
- Ejstrud, Jannie Uhre 2017. *Det sidste billede. Fotografisk mindekultur og sorgarbejde i Danmark i historisk og nutidig optik*. Ribe, Liljebjerget.
- Van Gennep, Arnold 1960. *The rites of passage*. Chicago, University of Chicago Press.
- Gesell, Arnold 1930. *The guidance of mental growth in infant and child*. New York, Macmillan.
- Gorer, Geoffrey 1965. *Death, grief and mourning*. New York, Doubleday.
- Gross, Martin L. 1978. *The psychological society*. New York, Random house.
- Grønstad, Line 2013. Norsk etnologisk gransking. I Bjarne Rogan og Anne Eriksen (red.). *Etnologi og folkloristikk: En fagkritisk biografi om norsk kulturhistorie*. Oslo, Novus, s. 669–679.
- Hagberg, Louise 1937. *När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folktro i samband med död och begravning*. Stockholm, Wahlström & Widstrand.
- Hodne, Bjarne 1980. *Å leve med døden. Folkelige forestillinger om døden og de døde*. Oslo, Aschehoug.
- Hordvik, Elin og Bjarte Kyte 1980. *Når eit barn får leukemi. Ei fenomenologisk tilnærming – med særskilt vekt på foreldra sine opplevingar*. Hovedoppgave i psykologi, Universitetet i Bergen.
- Hovdhaugen, Einar 1981. *Vårt møte med døden*. Oslo, Samlaget.
- Kjus, Audun 2018. Principles for a future

- tradition archive – as foreseen by Norwegian Ethnological Research. I *Visions and Traditions. Knowledge Production and Tradition Archives*. Folklore Fellows Communications, nr. 315. Helsinki, Academia Scientarium Fennica, s. 360–378.
- Kjus, Audun og Line Grønstad 2014. Skriv fritt og selvstendig! Skriftlige, kvalitative spørreundersøkelser. *Sosiologisk tidsskrift*, vol. 22, nr. 4, s. 383–393.
- Kjus, Audun 2013. Hvorfor spørre? Norsk etnologisk gransking og spørrelistas framtid. *Tidsskrift for kulturforskning*, vol. 12, nr. 1, s. 41–56.
- Kragh, Birgitte 2003. *Til jord skal du blive ... Dødens og begravelsens kulturhistorie i Danmark 1780–1990*. Aabenraa, Museumsrådet for Sønderjyllands Amt.
- Lid, Nild 1935. *Folketru*. Nordisk kultur, vol. 19. Stockholm, Bonnier.
- Lönnqvist, Bo 2013. *Dødens ansikte. Tro och sed bland herre och folk*. Vasa, Scriptum.
- Metcalf, Peter og Richard Huntington 1991. *Celebrations of Death. The Anthropology of Mortuary Ritual*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Reiakvam, Oddlaug 1997. *Billedrøyndom – røyndomsbilde. Fotografi som kulturelle tidsuttrykk*. Oslo, Det norske samlaget.
- Spock, Benjamin 1955. *Barnet. Sunn fornuft i barnestell og oppdragelse*. Oslo, Tiden.
- Tanggaard, Per 1976. «Jeg vet meg en søvn ... » *En analyse av dødens plass og dødsritualenes funksjoner i samfunnet*. Hovedoppgave til embetseksamen i sosiologi, Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo.
- Wilkinson, Alan 1997. Changing English attitudes to death in the two world wars. I Peter C. Jupp og Glenn Howarth (red.). *The changing face of death*. London, Houndmills, s. 149–164.
- Østby, Jon Birger 1991. Gravøl og gjestebudskost i Budalen i manns minne. *By og bygd*, vol. 13, s. 99–110.
- Åkesson, Eivor 1971. *När barnen frågar om lidande och död*. Stockholm, Centralrådets hem- och familjedelagation.
- Åkesson, Lynn 1997. *Mellan levande och döda. Föreställningar om kropp och ritual*. Stockholm, Natur & kultur.

#### Utrykte kilder:

- NEG 64 Død og begravelse, 1957.
- NEG 39 Høgtidsmat ved familiefester, 1953.
- NEG 93 Barn i skolealderen fram til konfirmasjonen, 1963.
- NEG 240 Død og gravferd, 2012.

Intervjuer med en sykehusprest, en sykepleier, tre gravferdskonsulenter og lederen for Foreningen uventet barnedød. Intervjuene ble gjennomført våren 2018 og oppbevares ved Norsk etnologisk gransking.